

**ЕФЕКТИВНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА:
ДОКТРИНАЛЬНІ, ЗАКОНОТВОРЧІ ТА ПРАВОЗАСТОСОВНІ
ПРОБЛЕМИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Сімнадцятого травня 2019 р. був проведений міжнародний науково-практичний «круглий стіл» на тему «Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення», організаторами якого стали Харківська обласна організація ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права», сектор дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кафедра кримінального права і кримінології факультету № 1 і кафедра кримінально-правових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кафедра кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

У роботі наукового заходу взяли участь провідні вчені в галузі кримінального права України, Польщі, Республіки Білорусь, відомі фахівці – дослідники проблем кримінології, кримінально-виконавчого права і криміналістики, а також студенти-науковці, яких визнано переможцями конкурсу в номінації студентських наукових робіт із проблем ефективності кримінального законодавства.

На «круглому столі» обговорювалися проблеми доктринального забезпечення ефективності кримінального законодавства; вплив законотворчої та правозастосовної діяльності на ефективність кримінального права як галузі права; питання Загальної і Особливої частини кримінального права і міждисциплінарних зв'язків наук кримінально-правового циклу з позиції ефективності регулювання суспільних процесів у розвинутій країні громадянським

суспільством. Самостійним напрямом наукової дискусії визначено реформування законодавства про кримінальну відповідальність.

Відкрила захід голова Харківської обласної організації ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права», доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального і кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України Людмила Миколаївна Демидова. Вона зазначила, що цей «круглий стіл» міжнародного рівня проводиться Харківською обласною організацією Всеукраїнської асоціації кримінального права вже третій рік, і уперше його гостинно приймає Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Вона повідомила, що в межах підготовки до заходу вперше було проведено конкурс студентських наукових робіт, у якому взяли участь 46 доповідей. Тринадцять серед дев'ятнадцяти відзначених робіт представляють Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Залучення студентської наукової спільноти до обговорення питань забезпечення ефективності кримінального законодавства продемонструвало популярність кримінального права серед майбутніх юристів та зацікавленість молоді в розв'язанні існуючих проблем, а також належну підготовку переважної більшості учасників конкурсу для обговорення цієї проблематики.

Привітав учасників «круглого столу» і побажав цікавої і плідної роботи ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, голова ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права», доктор юридичних наук, професор, академік Василь Якович Тацій. Він наголосив, що для побудови безпосередньої комунікації між науковцями й практиками при обговоренні проблемних кримінально-правових питань боротьби зі злочинністю, найбільш прийнятним і результативним є формат дискусії у виді «круглого

столу». Тема цього річного міжнародного науково-практичного «круглого столу» звучить так: «Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі й правозастосовні проблеми її забезпечення». У ній поєднані три принципові підходи вітчизняної правової науки: сучасність і майбутнє доктрини кримінального права, законотворчої й правозастосовної діяльності з позиції забезпечення ефективності кримінального законодавства. Наука з її можливостями формування сучасної доктрини кримінального права, а також законотворча і правозастосовна діяльність залишаються рушійними силами і потужними інструментами удосконалення кримінального законодавства й забезпечення його ефективності. Лише урахування новітніх здобутків науки кримінального права, активна співпраця науковців, законодавця і правозастосовувачів, відповідальне впровадження європейських і міжнародних інституцій у національне законодавство дозволить підвищити ефективність застосування кримінального законодавства у боротьбі зі злочинністю й забезпечити високий рівень безпеки й правопорядку в Україні.

Василь Якович підкреслив, що самостійним напрямом наукової дискусії визначено реформування законодавства про кримінальну відповідальність, що видається цілком логічним й обґрунтованим, бо, як відомо, наукова спільнота вже розпочала роботу над розробкою проекту нової редакції Кримінального кодексу України. Вчений зазначив, що в українських владних структурах міцно укоренилася думка про те, що кримінально-правові засоби можуть бути ефективними для вирішення практично будь-яких не лише соціальних, але й економічних чи політичних, а інколи навіть і світоглядних питань. Водночас і бурхливий сплеск наукових досліджень в галузі кримінального права, стимульований розробленням новітніх методологічних прийомів, інтеграцією України до європейських правових структур, появою обширного пласту зарубіжної наукової літератури, доступністю законодавства іноземних країн, новаціями українських правотворчості і правозастосування, зі свого боку також створив достатнє підґрунтя до новелізації чинного КК.

Відтак КК України 2001 р. за перші вісімнадцять років його чинності зазнав такої кількості змін, якої КК 1960 р. не зазнавав за усі 40 років своєї чинності. Станом на сьогодні, із урахуванням змін, що вносяться законом про запровадження інституту кримінальних проступків (він набуде чинності лише 1 січня 2020 р.) до КК України 2001 р. внесено 1034 зміни та доповнення (у т. ч. 226 змін та доповнень вносяться згаданим законом про запровадження кримінальних проступків). Деякі статті чинного КК змінювалися неодноразово, у тому числі й по 5–10 разів, а стаття 368 («Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою») – аж 11 разів! У Кодексі практично не залишилося статей, які були б чинними у початковій редакції з 2001 р.

Безумовно, такий стан речей не може задовольняти, передусім, суддів та працівників органів охорони правопорядку. І, звісно ж, таке перманентне реформування кримінального законодавства викликає обґрунтовану критику з боку науковців. Так, у рекомендаціях Міжнародної науково-практичної конференції «Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності», що відбулася у м. Харкові 18–19 жовтня 2018 р. «на полях» підтриманого Кабінетом Міністрів України II Харківського міжнародного юридичного форуму, було констатовано необхідність, доцільність і своєчасність започаткування роботи з розроблення теоретичної моделі нової редакції КК України. Практичне втілення цих рекомендацій розпочалося одразу по завершенні конференції, коли наказом ректора Університету був створений Координаційний комітет з опрацювання пропозицій щодо проекту нового Кримінального кодексу України у складі: В. Я. Тація (голова комітету), Ю. В. Бауліна (заступник голови), В. І. Борисова, М. І. Панова, В. І. Тютюгіна та Ю. А. Пономаренка.

Сьогодні координаційний комітет на основі опрацювання отриманих від науковців з усієї України пропозицій, готує перший варіант концепції теоретичної моделі нової редакції КК України. Після опрацювання ця концеп-

ція буде винесена на обговорення щорічної традиційної осінньої конференції з кримінального права.

Василь Якович висловив надію, що це зібрання буде корисним, а рішення наукового форуму знайдуть практичне застосування і стануть внеском не лише у розвиток науки, а й практики.

Привітав усіх присутніх доктор юридичних наук, професор, академік, академік-секретар відділення кримінально-правових наук Національної академії правових наук України, професор кафедри кримінального права № 1 Юрій Васильович Баулін. Він також звернув увагу, що тематика круглого столу видається цілком логічною й обґрунтованою, бо, як відомо, наукова спільнота вже розпочала роботу над розробкою проекту нової редакції Кримінального кодексу України. Науковець висловив думку, що результати сьогоднішньої роботи можуть бути також використані для підготовки нової редакції кримінального кодексу.

З привітальним словом до учасників «круглого столу» також звернулася доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України Владислава Станіславівна Батиргареева. Вона зазначила, що вже 13 років поспіль колектив Інституту вітає учасників різних юридичних форумів, які відбуваються у рамках святкування Дня науки, і сьогоднішній день не виняток. Експерти ООН визначили перелік сучасних загроз людству. І в цьому переліку злочинність посідає другу сходинку після загрози ядерної війни. Успішна боротьба зі злочинністю – запорука виживання цілої цивілізації. Дослідивши ці питання, Владислава Станіславівна зазначила, що світова спільнота ще не готова покласти край цьому ганебному явищу. Тому протидія кримінальним проявам залишається потребою для українського суспільства. Однією з умов ефективної боротьби зі злочинністю є якість кримінального закону та питання ефективності кримінального закону. Вони потребують обговорення у фо-

рматі широкої дискусії із залученням не тільки теоретиків і практиків, але й пересічних громадян. Впродовж роботи «круглого столу» ми будемо намагатися знайти відповіді на запитання які турбують українську спільноту і сподіваємось, що результати збагатять скарбницю наукової думки і стануть корисним підґрунтям для наших практиків.

Перед початком наукової дискусії було проведено нагородження переможців конкурсу серед студентів.

З науковою доповіддю «Доктринальне забезпечення ефективності кримінального законодавства в умовах сучасних викликів» виступила доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, голова Харківської обласної організації ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права Людмила Миколаївна Демидова. Вона підкреслила, що кримінальне законодавство відіграє важливу роль у житті людей, тому що являє собою правову модель соціальної справедливості у боротьбі зі злочинністю. За сучасних викликів питання його ефективності набуває особливого суспільного й наукового значення. Дискусійні думки висловлюються щодо співвідношення понять «якість» і «ефективність», хоча історія розвитку наукового пізнання якості ефективності закону не така вже й тривала. Професор запропонувала своє трактування поняття «якість» кримінального законодавства: сукупність ознак, притаманних йому, що забезпечує основу його ефективної дії для досягнення соціальної справедливості й адекватності в задоволенні соціальних потреб бути захищеними від злочинів і карати за їх вчинення. Доповідачка наголосила на проблемах забезпечення якості кримінального законодавства та на напрямки досягнення належного рівня ефективності кримінального законодавства, підкреслюючи

значення правової культури для подальшої розбудови України як правової держави.

Наступним доповідачем був доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри кримінального права і кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ Олексій Миколайович Литвинов. Його доповідь «Дискурс і тлумачення кримінального закону» викликала значний інтерес учасників. Зокрема, О. М. Литвинов зазначив, що однією з характерних ознак нашої епохи є широке застосування дискурсивного підходу: будь-яке явище можна розглядати в контексті дискурсу і піддати тлумаченню.

Також із доповіддю «Кримінальна відповідальність за білокомірцеві злочини: проблеми ефективності» виступила доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, професор кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, голова Полтавської обласної організації ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права» Наталія Олександрівна Гуторова. Вона вказала на тенденції кримінальної відповідальності за білокомірцеві злочини, починаючи з 1939 року по теперішній час, та на причини недостатньої ефективності кримінально-правового регулювання.

З науковою доповіддю хабілітованого доктора філософії, професора кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Університету в м. Белостоці Катажини Лясковської. Метою свого дослідження за темою: «Меры уголовно-правового воздействия, применяемые в отношении несовершеннолетних правонарушителей, совершивших уголовно наказуемые деяния и преступления в Польше» вчена визначила опис обсягу правових норм, що стосуються неповнолітніх правопорушників, які вчинили криміна-

льно карані діяння/злочини в Польщі. У доповіді Катаржина Лясковська продемонструвала статистичну динаміку кримінально караних діянь, вчинених неповнолітніми правопорушниками в Польщі в 1999–2017 рр. та висвітлила питання кримінально-правового впливу на неповнолітніх, що вчинили злочини, згідно Кримінального кодексу від 6 червня 1997 р.

Продовжив наукову дискусію доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Олександр Олександрович Житний з доповіддю «Джерела кримінального права України та загальноновизнані принципи й норми міжнародного права: питання співвідношення». Професор зазначив, що для кримінального права України традиційно важливим питанням є з'ясування кола, змісту, співвідношення його джерел. Воно набуло нині актуальності у зв'язку із активізацією інтеграції України до міжнародної демократичної спільноти. Питання належності до джерел кримінального права України норм міжнародного права (зокрема, тих, що сформульовані у міжнародних договорах, або тих, що є загальноновизнаними) та міжнародно-правової системи в цілому має бути вирішене лише позитивно.

Наступним доповідачем був кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Юрій Анатолійович Пономаренко. У виступі «Як віднайти ефективний механізм умовного звільнення від довічного позбавлення волі?» він зазначив: «Європейський суд з прав людини рішенням у справі «Петухов проти України (№ 2)» визнав, що відсутність в Україні реальної можливості скорочення довічного позбавлення волі є порушенням ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод». Це рішення актуалізувало, сфокусувало і формалізувало питання про необхідність встановлення в національному кримінальному законодавстві підстави звільнення від подальшого відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. Юрій Анатолійович запропонував доповнити Кримінальний кодекс

України новою статтею «Умовне звільнення від відбування довічного позбавлення волі».

Жваву дискусію викликала наукова доповідь кандидата юридичних наук, доцента кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Василя Миколайовича Киричка «Про захист системи КК України від законодавчого вірусу в кримінально-правовій нормі про незаконне збагачення». Вчений наголосив, що основна причина існування в нормі про незаконне збагачення законодавчого вірусу полягає в наявності в ній таких законодавчих приписів, які призводять до порушення ч. 3 ст. 62 Конституції України, відповідно до якої обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях.

Із науковою доповіддю «Для чого в механізмі кримінально-правового регулювання ефективна норма?» виступив доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри галузевих юридичних наук Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського Ігор Іванович Митрофанов. Професор наголосив, що суди повинні постійно моніторити норми кримінального права для виявлення їх вад і в разі потреби звертатися до законотворців задля їх усунення тому, що ці вади спотворюють право як соціальний регулятор у цілому і механізм регулювання у кримінальному праві зокрема. Для безперебійного функціонування МКПР норма кримінального права має бути чинною й ефективною, а юридичні факти, які нею фіксуються, викладені з дотриманням правил законодавчої техніки та засади системності. Сформована у такий спосіб норма кримінального права уможливує однакове розуміння її змісту всіма суб'єктами, які повинні застосувати її приписи для вирішення певного кримінально-правового конфлікту, а також тими, хто має виконувати обов'язок не вчиняти діянь, нею прямо передбачених. У нормі кримінального права та лише в ній повинні бути чітко сформульовані (адекватно відображені) юридичні факти, з настанням яких може безперешкодно реалізовуватися кримінальна відповідальність. Загальний для всіх нормативів

Особливої частини ЗУпКВ юридичний факт зафіксований в ч. 1 ст. 2 КК України. Це уможливило розгляд норми кримінального права основою нормативного регулювання в кримінальному праві, а юридичний факт, нею передбачений, як підставу кримінальної відповідальності

Також у науковій дискусії прийняли участь студенти. Так, виступила студентка 3 курсу 1 групи Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Владислава Андріївна Каплина з науковою доповіддю «До питання про криптовалюту як предмет злочинів проти власності». Дослідниця наголосила, що сучасний світ стоїть на порозі Четвертої промислової революції, в основі якої лежить загальна доступність цифрових технологій. Штучний інтелект, робототехніка, аддитивне виробництво, нейро- та біотехнології, віртуальна і доповнена реальності, технологія блокчейн – усе це вже стало буденністю для багатьох з нас. Яскравим прикладом популярності сучасних технологій є криптовалюта. Не стала винятком і Україна, яку захлеснула хвиля популярності криптовалюти. Сьогодні ми маємо можливість оплатити покупки та послуги біткойнами в ІТ сфері, на АЗС, продовольчих ринках, у ріелторських фірмах, інтернет-магазинах одягу та техніки, типографіях, стоматологічних клініках, готелях та навіть юридичних фірмах. Втім, незважаючи на таку поширеність сфер використання криптовалюти серед громадян, нагальною все ще залишається проблема відсутності належного нормативно-правового регулювання правового режиму криптовалюти в Україні. Сьогодні в Україні задля отримання доступу до чужих криптогаманців та криптовалюти, що знаходиться на них, злочинці застосовують шкідливі програми. Їх використання дає хоч якусь змогу, всупереч прогалинам законодавства, кваліфікувати діяння за ч. 1 або 2 ст. 361¹ КК України, а не за звичною для викрадення майна ст. 185 КК України.

Свої думки висловила і курсант 3 курсу навчальної групи Ф1-16-304 факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

Світлана Олексіївна Чистікова. Її доповідь була на тему «Обмежувальні заходи кримінально-правового регулювання на прояви домашнього насильства». Вона вказала, що протидія домашньому насильству у законодавстві України забезпечується шляхом застосування до суб'єкта домашнього насильства не лише покарання, а й (або) альтернативних йому інших некаральних заходів впливу (обмежувальних заходів). Ці заходи можуть мати різну галузеву приналежність, але наявна подібність за назвою в різних галузях права не дає жодних підстав для їх ототожнення.

Наступним доповідачем був доктор філософії в галузі права, доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Олександр Едуардович Радутний «Розвиток кримінально-правової доктрини у напрямку визнання штучного інтелекту та цифрової людини суб'єктом правовідносин та суб'єктом злочину» Олександр Едуардович звернув увагу, що сьогодні наступним геніальним продуктом творчої думки людини є штучний інтелект вищого ступеня розвитку (Artificial Superintelligence, ASI) – алгоритм (програма), когнітивні та інші здібності якого дорівнюють або перевищують відповідні можливості людини, який повністю обізнаний про свою побудову, здатний до саморозвитку та вміє самостійно вдосконалюватися, приймає юридично значущі рішення в обстановці невизначеності та без втручання з боку людини.

Штучний інтелект може бути об'єктивованим в об'єкті робототехніки, або спілкуватися з людиною та оточуючим світом через інформаційні повідомлення. Але вже незалежно від людини він наділений здатністю змінювати свій світ, світ людини та всесвіт навколо себе. Цієї ознаки, а саме – здатності впливати на навколишнє середовище, навіть сьогодні бракує юридичній особі (корпорації), але не заважає останній визнаватися суб'єктом правовідносин. Тому аж ніяк не повинна виглядати дивною можливість визнання штучного інтелекту таким самим самостійним суб'єктом правовідносин, в тому

числі у царині кримінального права, під назвою електронна особа (особистість).

Штучний інтелект повністю задовольняє вимогам першої аксіоми правової персонології – суб'єкт права обов'язково повинен бути соціальним актором, то ж подальше дослідження у цьому напрямку повинне стати спробою застосувати до нього другу аксіому правової персонології – суб'єкт права повинен мати особливу персонативну правову форму.

Продовжив наукову дискусію попереднього доповідача доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського економіко-правового університету Віталій Іванович Павликівський «Кримінальна відповідальність за шкоду, спричинену автономними транспортними засобами» Вчений акцентував увагу, на те що проникнення інформаційних технологій майже у всі сфери життя змінює сучасний формат комунікацій, обробку і зберігання інформації, процеси управління людськими й матеріальними ресурсами. Такий стрімкий прогрес значно розширив спектр людських можливостей як у буденному житті, так і у вирішенні високотехнологічних завдань. Розвиток інформаційних технологій і штучного інтелекту створює нові виклики для суспільства в етичній та правовій сфері. На сьогоднішній день Україна, яка є учасником більшості міжнародних угод у сфері транспорту, зобов'язана забезпечити доступ і використання транспортних засобів з елементами автономного управління на своїй території. У той же час національне законодавство, і перш за все кримінальне, не враховує специфіки й особливостей використання такого транспорту і потребує напрацювання концептуальних підходів з вирішення зазначених питань.

Участь в «круглому столі» прийняли доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України В'ячеслав Іванович Борисов, професор Володимир Ілліч Тютюгін, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник Михайло Валерійович, кандидат юридичних наук, доцент Сергій Олександрович Харитонов, кандидати юридичних наук Дарина Петрівна Євтеєва,

Катерина Андріївна Новікова, Микола Анатолійович Рубашенко, Надія Володимирівна Шульженко та інші вчені.

Дискусія на «круглому столі» була конструктивною з окресленням шляхів вирішення існуючих проблем забезпечення ефективності кримінального законодавства. В окремих випадках дослідники висловлювали і обґрунтовували протилежні пропозиції, що стало підґрунтям для цікавого обговорення гострих питань сучасного стану кримінального права та перспективних напрямків його розвитку.

Л. М. Демидова, докт. юрид. наук, професор, головний науковий співробітник – керівник наукових робіт Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, голова Харківської організації ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права», заступник голови організаційного комітету;

О. С. Попович, канд. юрид. наук., молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, відповідальний секретар організаційного комітету